

Janusz Kostecki

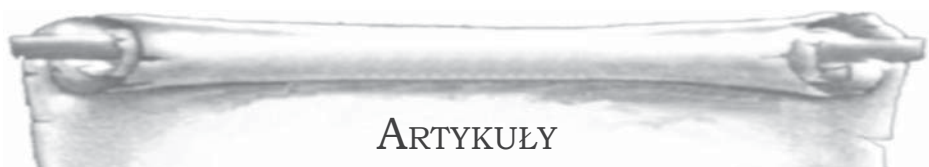
Cenzorzy w Warszawie w latach 1870-1905

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy nr 2, 10-19

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JANUSZ KOSTECKI
Instytut Książki i Czytelnictwa
Biblioteka Narodowa

CENZORZY W WARSZAWIE W LATACH 1870–1905

Warszawski Komitet Cenzury (WKC) – podporządkowany Zarządowi Głównemu do spraw Druku w Petersburgu – ustanowiono Najwyższym Ukazem z 17/29 września 1869 r., „w zamian istniejących obecnie w Warszawie osobnych władz cenzury: komitetu cenzury i oddziału prasy periodycznej” [Ukaz, 1869, s. 439, Ukaz do rządzącego Senatu]. Pierwszy urząd podlegał wcześniej kuratorowi Okręgu Naukowego Warszawskiego, drugi – namiestnikowi [Ramotowska, 1992, s. 163, 166]. Nowa instytucja rozpoczęła działalność w marcu 1870 r. i w niemal niezmienionej formie przetrwała do początków XX w., kiedy to 13/26 kwietnia 1906 r., zgodnie z „Przepisami tymczasowymi” z 11/24 listopada 1905 r., „Komitet Cenzury S.-Petersburski, Moskiewski, Warszawski i Tyfliski przemianowano na Komitety do spraw druku; [a] wchodzących w skład Komitetów Cenzury cenzorów – na członków Komitetów do spraw druku” [Устав, 1906, s. 4 (art. 11, uwaga), przekład mój – J.K.].

Tak zwany etat Komitetu obejmował początkowo 15 osób (od przełomu XIX i XX w. – 16), w tym prezesa i dziewięciu (potem dziesięciu) cenzorów¹. Na początku XX w. była to więc – po Centralnym Komitecie Cenzury Zagranicznej w Petersburgu (18 urzędników) – najliczniejsza instytucja kontroli publikacji w Cesarstwie (pracował w niej częściej niż co dziewiąty urzędnik etatowego aparatu cenzuralnego Imperium). Cenzorzy dzielili się na starszych (trzech) i młodszych (sześciu, później siedmiu; z czego trzech, a następnie czterech z wyższymi poborami, natomiast trzech – z niższymi).

¹ Pozostali pracownicy to sekretarz i jego dwaj pomocnicy oraz dwóch inspektorów nadzoru nad drukarniami i handlem księgarskim.

Prezesowi WKC – podobnie jak prezesom innych komitetów cenzury – przysługiwała IV klasa w tabeli rang (rzeczywisty radca stanu) oraz pensja roczna w wysokości 4000 rs. Ze stanowiskiem starszego cenzora związane były: stopień VI w tabeli rang (radca kolegialny) i roczna pensja 2500 rs., a ze stanowiskami młodszego cenzora odpowiednio: stopień VII (radca dworu) i wynagrodzenie 2000 rs. lub stopień VIII (radca kolegialny) i pobory w wysokości 1500 rs. O ile pensje przypisane do stanowisk cenzorskich w WKC były stałe, choć niższe niż w komitetach w Petersburgu i Moskwie, o tyle zdarzało się, że zwłaszcza starsi cenzorzy – wzorem kolegów z głębi Rosji – osiągalni wyższe niż przysługujące im na zajmowanym stanowisku stopnie w hierarchii służbowej. Mimo to – jak wspominał Christofor Władimirowicz Emmausski – „mało było chętnych do pracy w Komitecie. Względnie niewielkie miesięczne pensje bez prawa do emerytury, które przysługiwało cenzorom komitetów stołecznych, niskie kategorie służbowe i nieograniczona ilość pracy odbierały chęć wstępowania do naszego urzędu” [Emmausski, 1994, s. 30]. Kolejni prezesi WKC (np. Nikołaj Iwanowicz Ryżow w 1881 r., Iwan Konstantinowicz Jankulio w 1897 r. oraz cytowany wyżej Emmausski w latach 1899, 1901 i 1906) bezskutecznie występowali o podwyższenie pensji cenzorów i przyznanie im specjalnych praw emerytalnych, motywując to nie tylko większym niż w innych urzędach obciążeniem pracą, ale także specyficznym charakterem rozpatrywanych tekstów².

Do niedawna o urzędnikach WKC wiadomo było bardzo niewiele³. Informacje na ich temat czerpano głównie ze wspomnień kilku zaledwie osób związanych z ówczesnym rynkiem książki, przy czym były to z reguły opinie negatywne, dodatkowo silnie nacechowane emocjonalnie. Celował w nich zwłaszcza Franciszek Gawroński, który pisał m.in.: „Oprócz powolnych czynowników, spełniających nieświadomie nieraz rozkazy swoich dostojnych zwierzchników, można tu [w WKC] było spotkać takich renegatów, spodlonych i zaprzędanych, jak Ożarowski, potomek tego, który wisiał na latarni warszawskiej, ludzi «gadających przez nosy, a często bez nosów», jak Łagodowski, ludzi zdziczałych moralnie, jak Iwanowski, idyotów, jak Kiticyn, chorych umysłów, jak Nikolicz, zdenerwowanych psychopatów, jak Czystilin [Czestilin] – i tylu, tylu innych! Na czele zaś tej całej falangi dwóch renegatów – potomek szlachcica polskiego Hurko, i *meches* najpospolitszy – Jankulio”⁴ [Gawroński,

² Więcej informacji na temat historii WKC zob. [Kostecki, 2010, s. 289–301].

³ Nawet w materiałach zebranych w latach 20. i 30. XX w. przez Awgustę Władimirowną Miezjer, uzupełnionych i opublikowanych po latach na podstawie brudnopisu – choć wykaz obejmuje około 300 nazwisk – wzmianki na temat cenzorów warszawskich są sporadyczne [Мезьер, 2000]

⁴ Nie wiadomo, którego Łagodowskiego autor miał na myśli: Awgusta Awgustinowicza czy Michała Awgustinowicza? Zob. też szczegółowe sądy na temat Władimira Michajłowicza Iwanowskiego (s. 44–45, 47, 54, 58–59), Pawła (Iosifowicza) Lachmanowicza (s. 58), jednego z Worszewów (Piotra Iwanowicza lub Władimira Iwanowicza – s. 58), Aleksandra Iwanowicza Nikolicza (s. 60), Władimira Stiepanowicza Dragomireckiego (s. 86–87) i Wiktora Gawrilowicza Czestilina (s. 59–60). Hoesick najgorzej wypowiadał się o Aleksieju Aleksiejewiczu Sidorowie [Hoesick, 1929, s. 13].

1982, s. 59]. Jedyńm cenzorem, który budził swoisty szacunek, był Władimir Michajłowicz Iwanowski. Antoni Gustaw Bem pisał, że to „jeden z najbystrzejszych i najwytrawniejszych cenzorów (mówimy bez ironii)” [Bem, 1892, s. 41], a Ferdynand Hoesick twierdził następująco: „najinteligentniejszy z cenzorów [...], o ile był surowym cenzorem, mającym specjalny talent czytania między wierszami, o tyle jako człowiek materialnie niezależny, a nawet zamożny (miał w Warszawie dwie kamienice), był na swem stanowisku starszego cenzora niezłomnym: nie brał łapówek [...]. A przytem był doskonałym znawcą historii i literatury polskiej, naprawdę oczytanym w tej dziedzinie. Język polski znał gruntownie” [Hoesick, 1929, s. 15–16].

W ostatnich latach stan wiedzy na temat pracowników carskich urzędów kontroli publikacji uległ znacznemu wzbogaceniu. Jako efekt zbiorowego projektu naukowo-badawczego „Cenzorzy w Imperium Rosyjskim od końca XVIII do początku XX. Przewodnik bio-bibliograficzny” opublikowano w Rosji w latach 2000–2008 serię obszernych artykułów, w których omówiono historię poszczególnych centralnych i lokalnych instytucji cenzuralnych⁵, a przede wszystkim zamieszczono notki biograficzne zatrudnionych w nich urzędników.

Wykaz dotyczący WKC ukazał się jako ostatni [Антонов, 2008, s. 414–459]. Wykorzystano w nim głównie akta z zespołu Zarządu Głównego do spraw Druku (f. 776) przechowywane w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu (Rossijskij Gosudarstwiennoj Istoriceskij Archiw – RGIA), przede wszystkim formularze odnoszące się do poszczególnych osób, zawierające: nazwisko, imię, otczestwo, wiek (później datę urodzin), pochodzenie społeczne, wyznanie, stan majątkowy, wykształcenie, informacje o przebiegu służby oraz o sytuacji rodzinnej [Патрушева, 2011, s. 17]. Choć zachowane materiały dotyczą większości zatrudnionych, mają jednak liczne luki.

Na podstawie wspomnianego wykazu oraz Protokołów posiedzeń WKC, znajdujących się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie⁶, wiadomo, że cenzurowaniem publikacji zajmowało się w badanym okresie co najmniej 65 osób⁷. Pięć z nich (nieodnotowanych w wykazie) znamy tylko z nazwiska, dwie także z imienia i otczestwa (wiemy też w jakich latach pracowały). Dokładniejszymi informacjami dysponujemy w wypadku 58

⁵ Były to instytucje zlokalizowane w Sankt-Petersburgu, Moskwie, Rydze, Rewlu, Dorpacie, Mitawie, Wilnie, Tyflisie, Kijowie, Odessie, Władywostoku, Jekatierinosławiu, Niżnym Nowgorodzie, Rostowie nad Donem, Saratowie, Tomsku, Charkowie, Kazaniu, Warszawie i w Łodzi. W pozostałych miastach cenzurą czasopism miejscowych zajmowali się urzędnicy lokalnej administracji (od 1881 r. wicegubernatorzy lub osoby przez nich wskazane). Książki zaś (zarówno publikowane w danej miejscowości, jak też importowane) przesyłano do najbliższego z wymienionych ośrodków.

⁶ Zachowała się tylko część z nich. Wykorzystano 12 roczników (1873, 1879, 1885, 1886, 1888–1891, 1897, 1899 i 1903).

⁷ Pominięto sekretarzy WKC i ich zastępców, a także tych inspektorów nadzoru, którzy nigdy nie brali udziału w procesie cenzurowania.

urzędników, wśród nich czterech, którzy w różnym czasie zajmowali się także kontrolą instytucji druku i rozpowszechniania publikacji⁸.

Według Gawrońskiego kompletowaniem kadr do Komitetu w nowym kształcie zajął się jego drugi prezes Ryżow (1871–1887). Gdy nastał, „Komitet cenzury w Królestwie Polskim posiadał dawną organizację, miał urzędników Polaków, ludzi starych, poważnych, wykształconych”. Ale rychło „Starzy cenzorowie szli do dymisji bez własnej woli, lub usuwali się ze wstrętem, a ich miejsce zastępować zaczęła drużyna zbierana z różnych sfer, niemających nic i nigdy do czynienia z żadną literaturą, a tem mniej polską” [Gawroński, 1892, s. 72]. Druga fala zmian nastąpiła za czasów kolejnego prezesa, Jankulia (1887–1899), który – zdaniem jego następcy, Emmauskiego (1899–1911) – postanowił WKC „oczyścić [...] z Polaków i zastąpić ich urzędnikami rosyjskimi” [Emmauski, 1994, s. 31]. Nie wydaje się jednak, by ta ostatnia opinia była do końca prawdziwa, gdyż – choć rzeczywiście występowała wówczas duża rotacja – to w owym czasie cenzorów-Polaków już prawie w Komitecie nie było.

Nie dysponujemy danymi o narodowości cenzorów, ale pewną orientację w tym zakresie dają nam informacje o ich wyznaniu. Otóż spośród 49 urzędników, których wyznanie znamy, 31 (blisko 2/3) to prawosławni⁹, a po sześciu (po blisko 1/8) – katolicy¹⁰, ewangelicy i żydzi.

Pracownicy WKC byli reprezentantami trzech pokoleń (najstarszy z nich urodził się 63 lata przed najmłodszym). Spośród 53 urzędników, których data urodzin jest znana, pięciu przyszło na świat w drugiej dekadzie XIX w. (karierę zawodową kończyli w latach 70.)¹¹, dwunastu – w latach 20., dziesięciu – w 30., pięciu – w 40., dziesięciu – w 50., ośmiu – w 60., a trzech – w 70.¹² Jeśli przyjąć umownie, że w dorosłość wkracza się w wieku lat 20, to większość z nich uczyniła to za panowania carów znanych z ograniczania swobody wypowiedzi (22 za Mikołaja I, ośmiu za Aleksandra III). Za stosunkowo liberalnego Aleksandra II w dorosłe życie weszło 20 cenzorów, a za Mikołaja II – trzech.

⁸ Byli to: Nikołaj Glebowicz Wołoczeninow, Aleksandr Trofimowicz Kiticyn, Nikołaj Kazimierz Ożarówski oraz Aleksandr Matwiejewicz von Koch.

⁹ O tym, że wyznania nie można utożsamiać z narodowością świadczy choćby to, że przy dwóch „prawosławnych” znajduje się określenie „cudzoziemiec” (byli to Iljarion Andriejewicz Gabła oraz Grek – Konstantin Gawriłowicz Tieodoridi), a jeden był Żydem (Władimir Wasiljewicz Fiedorow, wcześniej Cwi Hersz Grinbaum).

¹⁰ Byli to: Anton Adamowicz Funkenstein (cenzurował w latach 1858–1886), Lachmanowicz (1863–1888), Stanisław Iwanowicz Strojnowski (1868–1870), Jewgienij Pietrowicz Wojewodski (1876–1878), Mawrikiij Antonowicz Krupowicz (1883–1891), Nikołaj Kazimierz Ożarówski (1886–1890).

¹¹ Byli to: Wiktor Nikołajewicz Zołotuchin (1813), Fiedorow (1818), Julij Fiedorowicz von Gan (1818), Siergiej Iwanowicz Pisariew (1820) i Wojewodski (1820).

¹² Byli to: Wiktor Franczewicz Modl (1874), Aleksandr Władimirowicz Nazarijewski (1876) i Georgij Iwanowicz Pastiernacki (1876).

Pracę w WKC urzędnicy rozpoczynali jednak najczęściej już jako ludzie dojrzały, przeciętnie prawie czterdziestoletni (średnia 39 lat). Spośród tych samych co poprzednio 53 osób tylko sześć zostało zatrudnionych przed ukończeniem 25 lat¹³. Dziewięciu miało wówczas 26–30 lat, pięciu – 31–35, po ośmiu – 36–40 i 41–45, dziewięciu – 46–50, a po czterech – 51–55 i 56–60¹⁴.

Cenzorzy wywodzili się z różnych grup społecznych. Dysponujemy informacjami o pochodzeniu 45 urzędników. Aż blisko 2/3 spośród nich (29) stanowili synowie szlacheccy. Ojcami pozostałych byli: mieszczenie (sześciu), urzędnicy (z reguły niskich rang – pięciu), wojskowi (dwóch), duchowni (dwóch) oraz chłopci (jeden)¹⁵. Na tle wszystkich wyróżniał się niewątpliwie Władimir Iosifowicz Gurko (Hurko), syn feldmarszałka Iosifa Władimirowicza Romiejko-Gurko (Hurko), w latach 1883–1894 generał-gubernatora warszawskiego i dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego. Po skończeniu studiów przez ponad rok (1886–1887) pracował w WKC na stanowisku młodszego cenzora (prawdopodobnie z niższymi poborami). Już jednak w 1906 r. został wiceministrem spraw wewnętrznych, a w 1912 r. – członkiem Rady Państwa.

Oczywiście, na stanowiskach cenzorskich najważniejszej roli nie odgrywały ani wyznanie, ani wiek, ani pochodzenie społeczne, lecz wykształcenie, przy czym – inaczej niż w wypadku przygotowywania do innych rodzajów służby państwowej – w Rosji nigdy nie było szkoły zajmującej się kształceniem kadr na potrzeby instytucji kontroli publikacji. Ustawa o cenzurze stawiała jednak kandydatom do zawodu wysokie wymagania: „Na cenzorów, tak w dziale wewnętrznej, jak i w dziale zewnętrznej cenzury, mogą być mianowani tylko urzędnicy, którzy otrzymali wykształcenie w wyższych zakładach naukowych, lub też na innej drodze zdobyli gruntowne wiadomości naukowe, gdy są nadto dostatecznie obznajmieni z rozwojem historycznym i ruchem bieżącym literatury ojczystej, lub obcej, stosownie do tego, do jakiego działu mają być wyznaczani”¹⁶ [Prawo, 1896, s. 458, art. 25]. Analiza poziomu wykształcenia 52 urzędników WKC wskazuje, że wymogi te istniały nie tylko na papierze, stosowano je także w praktyce. Blisko 4/5 cenzorów miało wykształcenie na poziomie wyższym: 40 ukończyło uczelnie cywilne, dwóch – wojskowe (Cesarską Akademię Wojskową lub Konstantynowską Szkołę Wojskową – obie w Petersburgu), jeden – Moskiewską Akademię Duchowną. Pozo-

¹³ Byli to: Nazariowski (23 lata), Władimir Iosifowicz Gurko (Hurko; 23), Pastiernacki (24), Koch (24?), Emmauski (25 lat), Michaił Awgustinowicz Łagodowski (25). W wypadku Kocha wzięto pod uwagę datę jego zatrudnienia jako inspektora drukarni. Wiadomo, że cenzurował także nuty, ale nie sposób ustalić od kiedy.

¹⁴ Byli to: Siemien Chaimowicz Chodak (60 lat), Krupowicz (58), Żołotuchin (57) i Wojewodski (56).

¹⁵ Synem chłopca był Władimir Uljanowicz Trofimowicz. Ukończył on jednak Uniwersytet Warszawski i w 1910 r. (po 18 latach służby) został nawet starszym członkiem Warszawskiego Komitetu do spraw Druku.

¹⁶ Bardzo duże znaczenie przywiązywano też do znajomości języków obcych.

stali byli absolwentami: gimnazjów (czterech – w Warszawie, Radomiu, Kijowie i Władimirie), szkoły rabinów w Wilnie (trzech), korpusu kadetów w Moskwie (jeden) i szkoły bazylianów w Wilnie (jeden).

Spośród 40 osób z cywilnym wykształceniem wyższym 32 studiowało na uniwersytetach: w Warszawie (jedenastu), Kijowie (sześciu), Moskwie (pięciu), Petersburgu (czterech), Dorpacie (trzech) oraz Charkowie, Berlinie i Lwowie (po jednym). Trzy osoby ukończyły Liceum Aleksandryjskie w Petersburgu, a po jednej – Liceum Riszeliwskie w Odessie (w 1865 r. przemianowane na Cesarski Uniwersytet Noworosyjski), Politechnikę w Rydze, oraz różne uczelnie w Petersburgu: Instytut Historyczno-Filologiczny (miał profil nauczycielski), Cesarską Szkołę Prawoznawstwa oraz Instytut Korpusu Inżynierów Linii Komunikacyjnych.

Połowa absolwentów uniwersytetów, których kierunek studiów znamy, ukończyła prawo (dziesięciu), pozostali studiowali na kierunkach: historyczno-filologicznym (trzech); filozoficznym, matematyczno-fizycznym i na medycynie (po dwóch); na teologii (jeden). Ogólnie rzecz biorąc, w WKC przeważali więc cenzorzy o wykształceniu humanistycznym.

Fridrich Aleksandrowicz Fecht był doktorem filozofii uniwersytetu w Berlinie, dziewięciu cenzorów legitymowało się stopniem kandydata, a siedmiu – rzeczywistego studenta¹⁷. O pozostałych 15 studentach uniwersytetów tego typu danych brakuje.

Trzeba oczywiście pamiętać, że o przydatności do zawodu i przebiegu kariery decydowały też cechy niedające się łatwo zmierzyć, takie jak: przekonanie zwierzchników o prawomyślności politycznej danego urzędnika; umiejętność lawirowania pomiędzy całą masą przepisów ustawowych, okólników i instrukcji oraz aktualnych poglądów przełożonych (często niezgodnych z prawem); zdolność do radzenia sobie z dylematami moralnymi w wypadku konfliktu między obowiązkami służbowymi a własnymi poglądami na dany problem [Парпушева, 2011, s. 169].

Umiejętności tego rodzaju kandydaci do pracy w WKC uczyli się – przynajmniej częściowo – w poprzednich miejscach zatrudnienia. O tym, co robili wcześniej, wiemy (bardziej lub mniej dokładnie) w wypadku 55 urzędników. Tuż po studiach trafiło do Komitetu prawdopodobnie zaledwie pięć osób, pozostałe miały już jakiś staż zawodowy, często bogaty. Nie sposób prześledzić wszystkich karier, ograniczę się więc do wymienienia tych zawodów (i instytucji), które cenzorzy uprawiali (z którymi byli związani) bezpośrednio przed podjęciem pracy w WKC. Połowa z nich (25) pracowała na stanowiskach urzędniczych w instytucjach administracji państwowej, a ponad 1/4 (13) było nauczycielami (najczęściej języków). Jeśli chodzi o pozostałych, to sześciu urzędników już wcześniej było związanych z cenzurą, dwóch pracowało w wymiarze sprawiedliwości, dwóch było rabinami,

¹⁷ Ten najniższy stopień wprowadzono w 1819 r.; w zmienionej formie przetrwał do 1884 r.

a pozostali dwaj zajmowali podrzędne stanowiska w innych instytucjach. Należy przypuszczać, że nieco ponad 3/5 cenzorów zatrudnionych było wcześniej w Królestwie Polskim, znali więc dobrze warunki miejscowe.

Średni staż pracy w WKC 59 urzędników, których okres zatrudnienia jest znany, wynosił blisko 10 lat¹⁸. Spośród nich rok i krócej pracowało 10, 2–5 lat – 16, 6–10 lat – 13, 11–20 lat – 11, 21–30 lat – 8, a powyżej 30 lat – jeden cenzor.

Najdłużej w Komitecie pracował Emmausski – 35 lat (1876–1911). Zaczął jako młodszy cenzor z niższymi poborami, w latach 1879–1881 był starszym inspektorem nadzoru nad drukarniami i handlem księgarskim (początkowo jako pełniący obowiązki), w latach 1881–1888 piastował stanowisko młodszy cenzora z wyższymi poborami, a potem przez 10 lat – starszego cenzora. W okresie 1899–1911 był prezesem WKC. W stan spoczynku przeszedł w wieku lat 60. Według Hoesicka „Emmausskij, który ze starszego cenzora awansował – w braku lepszego kandydata – na prezesa, nie cieszył się najgorszą opinią. [...] Że jednak nie miał takich «pleców» jak Jankuljo [...] więc nie czuł się mocnym na swem stanowisku, bojąc się własnego cienia. Bojaźliwie licząc się ze wszystkim, najchętniej, żeby się nikomu nie narazić, nie robił nic [...]. chętnie brał łapówki pod wszystkimi możliwymi postaciami, nie wyłączając gotówki ciepłą ręką, wprost z rączki do rączki”. [Hoesick, 1929, s. 19–20]

Wśród pozostałych ośmiu urzędników o stażu ponad dwukrotnie przekraczającym średnią, znalazło się trzech cenzorów najstarszego pokolenia, którzy rozpoczęli pracę przed reorganizacją urzędu, oraz pięciu z pokolenia, które przyszło tam dopiero na przełomie lat 80. i 90.

Przez 28 lat cenzorem był Anton Adamowicz Funkenstein, który jako młodszy cenzor trafił do urzędu jeszcze w 1858 r. Po dwóch latach awansował na starszego cenzora, ale po reorganizacji WKC, w 1870 r. znów został młodszym cenzorem (najpierw z niższymi, a po kilku miesiącach – z wyższymi poborami). W 1879 r. awansował na starszego cenzora i jednocześnie mianowano go rzeczywistym radcą stanu – IV stopień w tabeli rang [Kostecki, 2011, s. 65]. Zmarł, pozostając na służbie, w wieku 56 lat. Tylko rok krócej pracował w WKC Fecht. Zatrudniony jako młodszy cenzor jeszcze przed Funkensteinem (w 1855 r.), starszym cenzorem został dopiero w 1863 r. W latach 1864–1870 był inspektorem szkół warszawskich. Wrócił do WKC na stanowisko starszego cenzora w 1870 r. i piastował je do 1888 r. Ćwierć wieku przepracował w Komitecie Pawieł Iosifowicz Lachmanowicz. Zaczął w 1863 r. jako młodszy cenzor, lecz już pod koniec roku awansował na starszego cenzora. Przed 1870 r. trzykrotnie przez kilka miesięcy pełnił obowiązki przewodniczącego Komitetu. Po reorganizacji WKC został mianowany młodszym cenzorem z wyższymi

¹⁸ W obliczeniach brano też pod uwagę zatrudnienie poza okresem objętym badaniami.

poborami i pozostał na tym stanowisku do 1888 r., kiedy to w wieku 67 lat odszedł na własną prośbę¹⁹.

Nikołaj Pawłowicz Kuzniecowa był już przedstawicielem młodszego pokolenia cenzorów. Swą 26-letnią karierę rozpoczął dopiero w 1890 r., jako pełniący obowiązki młodszego cenzora z niższymi, a po roku – z wyższymi poborami. Co prawda zatwierdzono go na tym stanowisku dopiero w 1901 r., ale już w 1905 r. został starszym cenzorem. Od 1914 r. był cenzorem wojennym. Zmarł na służbie w wieku 52 lat. Dwa lata krócej od niego pracował Władimir Stiepanowicz Dragomirecki. Do WKC trafił w 1891 r. także jako p.o. młodszego cenzora z niższymi, a niebawem – z wyższymi poborami. Jednak już dwa lata później awansował na p.o. starszego cenzora, choć zatwierdzono go na tym stanowisku dopiero w 1903 r. W 1911 r. krótko pełnił obowiązki prezesa Komitetu. W 1915 r. był p.o. cenzora wojennego. Wolniej rozwijała się 22-letnia kariera Władimira Uljanowicza Trofimowicza, który p.o. młodszego cenzora z niższymi poborami został w 1892 r., ale na awans na p.o. młodszego cenzora z wyższymi poborami czekał aż do 1899 r., a na zatwierdzenie go na tym stanowisku do końca 1902 r. Starszym członkiem WKdsD mianowano go w 1910 r. W 1914 r. pełnił obowiązki cenzora wojennego. Nietypową postacią był w WKC Konstantin Gawriłowicz Tieodoridi, zatrudniony w 1888 r. Zapewne dlatego, że ukończył jedynie cztery klasy gimnazjum, początkowo cenzurował tylko sporadycznie, zarządzając głównie „wydziałem prasy zagranicznej”. Pełniącym obowiązki młodszego cenzora z niższymi poborami został dopiero w 1901 r., a zatwierdzono go na tym stanowisku w 1908 r. Zmarł, pozostając na służbie, w 1910 r. w wieku 54 lat. O rok krócej od niego (21 lat) pracował w Komitecie młodszy z braci Łagodowskich – Michaił Awgustinowicz. Przyszedł tu także w 1888 r. Zaczął tradycyjnie od stanowiska młodszego cenzora z niższymi poborami (od 1890 r. – z wyższymi), w 1899 r. został starszym cenzorem. W latach 1905–1911 pracował poza Komitetem, lecz w 1911 r. wrócił do niego, i to jako prezes. W 1914 r. organizował cenzurę wojenną²⁰.

Przegląd tych kilku najdłużej trwających karier zawodowych wskazuje na dwie prawidłowości: warunkiem awansu zawodowego było posiadanie wykształcenia wyższego (i stopnia kandydata). Awans na stanowisko starszego cenzora, dające pewną stabilizację finansową, uzyskiwało się dopiero po przepracowaniu kilkunastu lat.

Jak kończono pracę w Komitecie wiemy w wypadku 42 cenzorów. Około 2/5 z nich (17) zmarło w czasie pełnienia służby, czterech przeszło w stan spoczynku (na emeryturę), dwóm dalszą pracę uniemożliwiła choroba, dwóch zdymisjonowano. Tylko 19 cenzorów odeszło do innych instytucji:

¹⁹ Przyczyną tego, że Lachmanowicz nie awansował na starszego cenzora mogło być to, że ukończył tylko gimnazjum.

²⁰ Tylko jako ciekawostkę chciałbym podać, że najkrócej w WKC (dwa tygodnie) pracował Fiedor Iwanowicz Knorring, późniejszy cenzor w Odessie i Kijowie.

dziewięciu do innych organów cenzury (na ogół awansując), pięciu znalazło pracę w administracji lokalnej, czterech w resorcie spraw wewnętrznych lub w wojsku, a jeden został nauczycielem w Tyflisie.

Sumując, można powiedzieć, że cenzorem w Warszawie zostawał na ogół Rosjanin w wieku około 40 lat, mający wykształcenie wyższe (z reguły humanistyczne), zatrudniony wcześniej w miejscowej administracji lub w szkolnictwie. Pracował on w Komitecie około 10 lat, często do końca życia, mozolnie wspinając się na kolejne szczeble kariery.

Bibliografia

- Антонов В.В. (и др.) (2008), *Материалы для библиографического справочника «Цензоры Российской Империи. Конец XVIII–начало XX века»*. W: Цензура в России. История и современность. Сборник научных трудов. Вып. 4. Ред. М.А. Бенина, М.Б. Коначев, Н.Г. Патрушева. Санкт-Петербург, s. 373-466.
- Мезьер А.В. (2000), *Словарь русских цензоров. Материалы к биографии по истории русской цензуры*. Москва.
- Патрушева Н.Г. (2011), *Цензор в государственной системе дореволюционной России (вторая половина XIX – начало XX века)*. Санкт-Петербург.
- Bem A. G. [Raclawicki T.] (1892), *Z pod zaboru rosyjskiego*. Poznań.
- [Prawo, 1896] *Prawo prasowe. A. W Cesarstwie Ruskiem obowiązujące. (Wydanie nieurzędowe, w przekładzie dosłownym z wydania urzędowego z roku 1890)*. W: Podręcznik księgarski. Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich, na podstawie swojskich i obcych źródeł opracowany. Red. T. Paprocki. Warszawa, s. 453-492.
- Emmauski Ch. (1994), *Ze wspomnień warszawskiego cenzora*. W: Świat pod kontrolą. Wybór materiałów z archiwum cenzury rosyjskiej w Warszawie. Wybór, przekł. i oprac. M. Prussak. Warszawa, s. 15-37.
- Ramotowska F. (1992), *Sto lat „cenzury rządowej” pod zaborem rosyjskim (1815-1915) – podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze*. W: Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne. T. 1. Red. J. Kostecki i A. Brodzka. Warszawa, s. 122-174.
- Gawroński F.R. [Wigura St.] (1892), *Dziesięciolecie cenzury rosyjskiej w Królestwie Polskim (1880-1891)*. Kraków.
- [Ukaz, 1869] *Ukaz Najwyższy z 17 (29) września 1869 r. – o ustanowieniu w miejsce istniejącego w Warszawie komitetu cenzury i wydziału prasy periodycznej – „Warszawskiego komitetu cenzury”, i oddanie takowego pod zarząd ministerstwa spraw wewnętrznych*.
- Hoesick F. (1929), *Ze wspomnień o cenzurze rosyjskiej w Warszawie*. Warszawa.
- Kostecki J. (2010), *Warszawski Komitet Cenzury w latach 1870-1906*. W: Książka zawsze obecna. Prace ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Migonowi. Wrocław, s. 289-301.
- Kostecki J. (2011), *Trudny proces przenikania. Carska cenzura zagraniczna wobec importu publikacji w języku polskim w latach 1865-1904*. Warszawa.

„Dziennik Praw Królestwa Polskiego”,
t. 69, nr 239, s. 430–445.

Российской Империи 1906 года. Ч.
5. Статьи к томам 13, 14, 15 и 16.
Санктпетербург br.

[Устав, 1906] Устав о цензуре и печати.

W: Продолжение Свода Законов

Janusz Kostecki

Censors in Warsaw between the years 1870-1905

Summary

This paper describes the censors employed in Warsaw Committee of Censorship (WCC) from 1870 to 1906. The author used the personal individual officials' forms, stored in the Russian State Historical Archive in St. Petersburg and published by Russian researchers in 2008.

The statement considers the following variables: religion (indirectly indicating the nationality), year of birth, age at which they began the work in the Committee, social background, education, previous employment, the number of years spent in the WCC, the further course of their careers.

The analysis shows that the average profile of a censor in Warsaw was a male Russian, around the age of 40, with a university degree (usually in humanities), previously employed in local government or in education. He used to have worked in the Committee for about 10 years, often until his death, laboriously climbing up on the career ladder.

